

Psihološki dejavniki upora

Predstavitev: Univ. prof. dr. Vida Pečjaka, psihologa in pisatelja, predstavljajo predvsem njegova naslednja temeljna dela: Psihologija spoznavanja, 1975 in 1977; Veliki psihologi o psihologiji, 1982; Nastajanje psihologije, 1983; Misliti, delati, živeti ustvarjalno, 1987. Iz leposlovja pa tri knjige: Drejček in trije Marsovčki, veliko izdaj od 1960 naprej; Kam je izginila Ema Lauš, 1980, in Socializem v Kozji vasi, 1988.

Zadnje delo: Kako se je podrl komunizem (december 1990, samozaložba), predstavlja povod za pogovor o psihosocialnih analizah dogodkov v socialističnih deželah.

Uredništvo: Uveljevali ste se kot psiholog s področja spoznavnih procesov kot so mišljenje, učenje, inteligenca, ustvarjanje, ... da ne naštevam tradicionalnih področij. Tokrat obravnavate psihosocialne probleme delovanja množic v političnih procesih, ki jim pravimo propadanje realnega socializma. Tema predstavlja za vas in za socialno psihologijo kot stroko, enkratni izziv. Ali nam lahko za začetek pogovora razkrijete nekatera metodološka vprašanja in pomen tega dela?

V. Pečjak: Moje strokovno področje je bilo dokaj raznoliko, največ sem se ukvarjal s spoznavnimi procesi, a tudi s psihološko teorijo, zgodovino psihologije, šolsko psihologijo idr. področji. Kadar dobim povabilo za »visiting profesorja«, predavam en predmet iz mojega področja, drugega pa mi kar predpišejo. Poleg drugega sem predaval razvojno psihologijo, psihopatologijo, psihologijo osebnosti, mentalno higijeno, tudi socialno psihologijo.

Na Univerzi v Ljubljani je precej razširjen »akademski fevdalizem«; to pomeni, da imajo profesorji v zakupu posamezne predmete, ki jih poučujejo, preučujejo, zanje ocenjujejo disertacije in podpisujejo habilitacije. Noben drug profesor pa se teh predmetov ne sme dotakniti. Prav tako je običajno, da predava profesor ves čas svojega aktivnega življenja en sam predmet. Takšnega fevdalizma na tujih univerzah nisem videl in je tuj ustvarjalnemu duhu. Še dobro, da imamo veliko »prostih strelcev«, ki rešujejo situacijo.

S socialno psihologijo se bolj intenzivno ukvarjam šele zdaj, dasiravno me je od nekdaj zanimala in sem opravil tri ali štiri socialnopsihološke raziskave (tri so bile mednarodne). Na FSPN sem predaval socialno psihologijo do prihoda dr. Uletove, na oddelku za psihologijo v Honoluluju enkrat, na oddelku za psihologijo v Ljubljani pa nikoli.

Družbeni potresi v socialističnih državah v letu 1988 so pritegnili mojo pozornost. Tedaj sem nameraval napisati knjigo »Psihologija množice« (morda jo bom še kdaj) in sem začel zbirati gradivo. Vendar sem kmalu uvidel, da bi za tako knjigo potreboval več let (vključiti bi moral tudi verske, športne idr. množice), zato sem svoj predmet zožil na množične pojave v socialističnih državah. Spomladi 1990 sem izdelal svoj »psihološki model upora« in ga objavil v *Anthroposu*. Maja pa sem odpotoval v ZDA in potem na Daljni vzhod. O svojem pogledu na dogodke v Vzhodni Evropi sem predaval na univerzah, inštitutih in mednarodnih srečanjih v tamkajšnjih deželah. Povsod so pritegnili pozornost. Glavno vprašanje, ki sem ga dobival, pa je bilo: »Kdaj bo padla Severna Koreja, Kitajska, Vietnam?« Daljni vzhod je prav tako kot nedavno Vzhodna Evropa del svetovnega komunističnega carstva, zato je zanimanje za ta vprašanja več kot razumljivo.

Čeprav je socialna psihologija stara toliko kot psihologija (otrok je star toliko kot mati), pa se razmeroma malo ukvarja z množicami. Proučevala je predvsem male skupine (družino, delovni team, šolski razred, terapevtske skupine). Množica je bila v ospredju ob koncu preteklega stoletja (Le Bon, Tarde, Sighele) in ob vzponu nacizma (Reich, Adorno, Fromm), potem pa nič več. Eden od vzrokov za nezanimanje so metodološke težave. Medtem ko malo skupino zlahka preučujemo z eksperimentalno metodo, je kakršnokoli eksperimentiranje z množico izključeno. Zaradi nepredvidenega pojavljanja, številčnosti osebkov in množstva interaktivnih dejavnikov je celo sistematično opazovanje redkokdaj mogoče.

Pri svoji »psihosocialni analizi dogodkov v nekdanjih in sedanjih socialističnih deželah« uporabljam le malo statistike, kar je gotovo metodološka pomanjkljivost, toda pri numerusu 9 (kolikor je socialističnih dežel ki so spremenile sistem) ali 18 (kolikor je nekdanjih in sedanjih socialističnih dežel) pač ni mogoče uganjati statistike. Namesto tega uporabljam prognozo, ki z njo prav tako ali pa še bolj zanesljivo validiramo hipoteze. Moje prognoze (npr. glede sprememb v Romuniji in Albaniji) so se pokazale kot pravilne. Prognoze ali napovedi dogodkov naj bi nadomestile pomanjkljivosti metod pri preučevanju množice.

Prognoza ima tudi veliko uporabno vrednost. Na podlagi prognoz lahko načrtujemo politične ukrepe. Če bi srbska opozicija vedela, da bo tako katastrofalno izgubila, bi najbrž zahtevala drug datum volitev, ki bi ji omogočil, da se bolje pripravi nanje. Lisjak Milošević je stranke registriral šele tik pred volitvami, opozicija pa je na njegov diktat pristala, ker je nekritično pričakovala veliko zmago.

Leta 1983 smo imeli v Mehiki 23. mednarodni kongres za uporabno psihologijo in na njem je bil simpozij o »mikro in makro prispevkih psihologije k družbenemu razvoju«. Udeleženci so ugotavljali, da so mikro prispevki (npr. grupna dinamika, sprememba delovnega okolja) veliki, makro prispevki (npr. vloga psihologije pri preprečevanju vojn, lakote, brezposelnosti) pa ne. Morda bi metoda socialne prognoze omogočila tudi makro prispevke.

Vprašanje: Problematizirajmo naslov knjige: Kako se je podrl komunizem. Ali ni v naslovu asociacija na hišico iz kart? Možni bi bili tudi drugačni naslovi. Katera spoznanja so zapopadana v naslovu?

V. Pečjak: Naslov knjige sem dolgo iskal in ga večkrat spremenil. Najprej je bil (seveda samo v mojih mislih) »Kako so padale domine«, vendar se mi je zdelo, da metafora ne bi dobro povedala, za kaj gre. Potem so bili »Kako je padel komunizem«, »Konec komunizma«, »Somrak komunizma« itn., a tudi z njimi nisem bil zadovoljen. O tem sem se po telefonu pogovarjal s prijateljem dr. Grudnom

(slovenskim psihologom v Švici), ki je svetoval, naj že iz naslova izhaja, da je komunizem propadel sam od sebe, zaradi notranjih sil, ne pa, denimo, zaradi zunanje intervencije. Tedaj sem pomislil na hišico iz kart, ki se kar na lepem podre in je ni več. A tudi sedanji naslov bi spremenil, če bi imel čas. V knjigi namreč ne govorim samo o tem, KAKO je propadel komunizem temveč tudi ZAKAJ. Zdelo se mi je, da je preveč riskantno in še prezgodaj govoriti o vzrokih. Kljub temu pa se vsaj hipotezam ni mogoče ogniti. Če bo kdaj izšel ponatis, bo nosil naslov »Kako in zakaj se je podrl komunizem«.

Morda pa bi bolj kot naslov razodevala vsebino knjige slika na naslovnici: rdeč hrošč s srpi in kladivi v pikah in obrnjen na hrbet. Hrošč na hrbtu je povsem nemočen. Čaka ga počasna smrt. Vendar se hrošči v tem pogledu tudi razlikujejo. Trdokrilci se ne morejo postaviti nazaj na noge, mehkokrilci pa lahko. To velja tudi za politična gibanja, ki jih moj hrošč simbolizira: za staro gardo in reformiste. S prvimi je konec, drugi pa so spet na nogah.

Vprašanje: Zadnjo knjigo ste posvetili inovaciji kot psihološkemu procesu ustvarjanja novega. V središču vaše pozornosti je spoznanje o inovativnem značaju sodobnega dela. Sedemdeseta leta pomenijo po vaših ocenah novo fazo v razvoju sodobnih zahodnih družb. Ali to pomeni, da se je prav v tem desetletju socializem izkazal kot slepa ulica družbenega razvoja?

V. Pečjak: Prav pomanjkanje inovacije je eden od glavnih razlogov propada. Socializem je šel skozi dve fazi. V prvi do konca šestdesetih let so se nerazvite socialistične dežele industrializirale in elektrificirale (v razvite dežele, npr. Češko-slovaško, je prišel socializem od zunaj, zato jih tukaj ne komentiram). Delovna motivacija, ki je temeljila na preganjanju in priganjanju, je tej nalogi ustrezala. Rast na Kitajskem je znašala 10% in v Jugoslaviji nekaj časa celo 12% (druga največja na svetu). Tik pred sedemdesetimi leti je Slovenija le malo zaostajala za Avstrijo in Italijo.

V sedemdesetih letih pa je prišlo do nove znanstveno tehnične revolucije. Njeni znanilci so informacija, avtomatizacija, compjuterizacija, robotizacija, predvsem pa inovacija. Mišljenje spodrine fizično delo. Tej nalogi je bil celo evropski zahod komaj kos (pomislimo samo na težave angleške jeklarske industrije!), medtem ko je socializem povsem odpovedal. Posledica je bilo množično nedelo, ki se je vlekle tja do njegovega padca v letih 1989 in 1990.

Za razumevanje tega, kar se je zgodilo, je potrebna globlja psihološka razlaga. Ustvarjalnost (kamor sodi tudi inovativnost) je mogoča le v demokratični družbi in pri osebni svobodi. Ustvarja človek, ki je avtonomen, samostojen in nekonformističen. Bistvo ustvarjalnosti je drugačnost. Tega pa komunizem ni prenesel. Kar je drugačno, je nepredvidljivo in s tem potencialno nevarno. Zato ne sme biti dovoljeno. Komunistična družba ne daje osnovnih pogojev za ustvarjanje. Komunistična družba je protiustvarjalna.

Vprašanje: Kako razlagate in razumete socializem v okviru historičnega materializma? Kaj je zrušilo socialistične sisteme?

V. Pečjak: Marksisti so trdili, da se družba razvija skozi faze: pradžba – suženjstvo – fevdalizem – kapitalizem (ki ga lahko razdelimo na zgodnji in pozni kapitalizem) – socializem – komunizem. Zahodna družba je šla drugo pot. V marksističnem jeziku bi rekli: pradžba – suženjstvo – fevdalizem – zgodnji kapitalizem

– pozni kapitalizem – postkapitalizem. Vzhodnoevropske družbe pa so iz zgodnjega kapitalizma krenile v socializem, da so se nato – ne da bi dosegle komunizma – obrnile in vključile v pozno kapitalistično družbo. Zato je socializem daljšnica v kapitalizem. Ena faza je odveč in ta znaša 30 let. Tolikšen je tudi naš zaostanek.

Nekateri razočarani marksisti trdijo, da nas na koncu razvoja vendarle čaka (pravi) socializem ali pa celo enačijo postkapitalistično družbo z njim. Toda postkapitalistična družba nima ničesar skupnega s socializmom, kot ga poznamo. Švedska država blaginje (ki zdaj tudi doživlja krizo), delavske delnice in delavska participacija na eni strani ter naš samoupravni socializem na drugi sta si tako tuja kot ogenj in voda. Tisto, kar ju ločuje, je pristajanje ali nepristajanje na pravila demokratične igre. Socializem, kot ga poznamo, je v nasprotju z demokracijo, kot jo poznamo.

Vprašanje: Vaše izvirno razmišljanje je usmerjeno na opredelitev psihološkega modela upora, pomena in vloge upanja in strahu, psihosocialne klime, strukture družine in še drugih dejavnikov upora. Kako bi danes predstavili prvoten model upora, kot ste ga nekaj časa preverjali v raznih diskusijah? Kaj bi mu dodali? V katerih elementih bi ga spremenili?

V. Pečjak: Psihološki model upora, ki sem ga podrobno razložil v knjigi, je preveč zapleten, da bi ga lahko ustrezno rekapituliral v nekaj vrsticah. Lahko pa prikazem njegovo grafično skico (1) Temeljna misel je tale: upor proti režimu je posledica pritiska na ljudi. Pritisk je generator upora. Pri tem pa nekateri dejavniki, pravim jim amplifikatorji, pospešujejo in drugi, pravim jim reduktorji, zavirajo upor. Glavni amplifikator je upanje in glavni reduktor strah. Kadar je upanje večje od strahu, upor raste, kadar pa je strah večji, upor upada. Na upanje in strah pa vplivajo številni daljni dejavniki (PS), npr. zgled drugih dežel, kar je v Vzhodni Evropi sprožilo padanje domin, medtem ko so negativne pretekle izkušnje povečale strah in povzročile množično apatijo, ki je sledila češki in hrvaški pomladi.

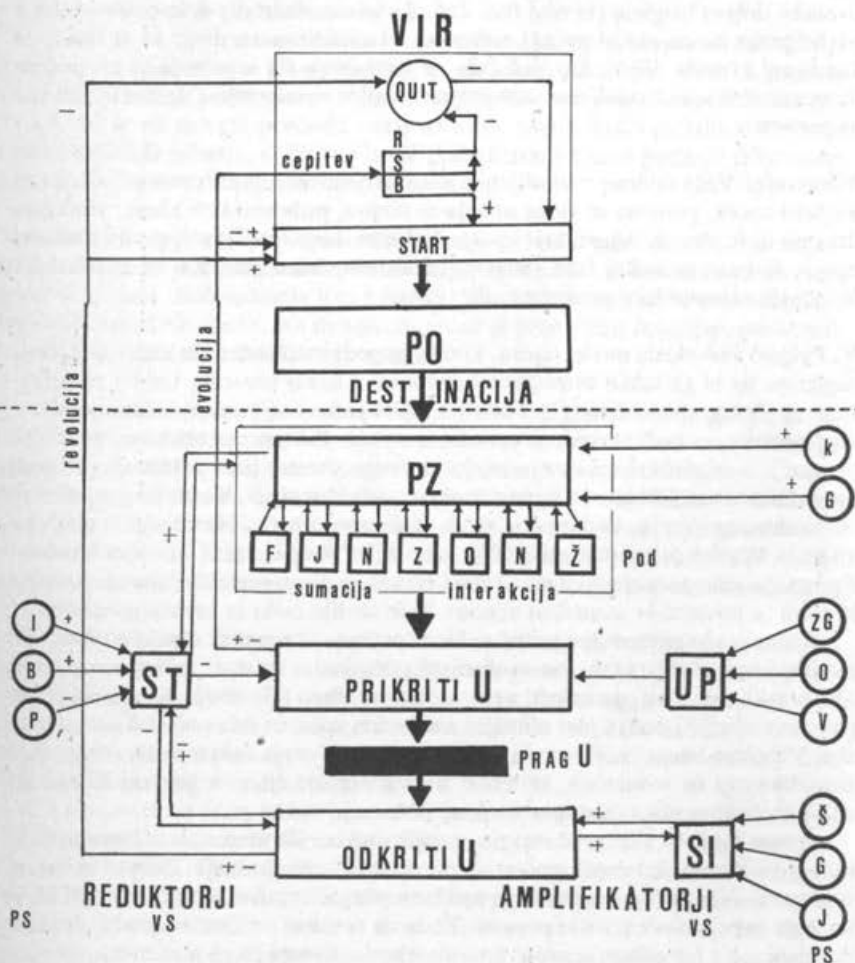
Cilj upora je odstranitev pritiska. Upor preneha, ko pritisk okolja popusti. To se doseže po dveh poteh: po evlucijski poti, kadar že med prikritim uporom oblast toliko popusti, da odkriti upor ni več potreben (Slovenija, Madžarska), ali pa po revolucijski poti, kadar množica z odkritim uporom vrže oblast (Češkoslovaška, Vzhodna Nemčija, Romunija). Tretja možnost pa je začasno ravnotežje med amplifikatorji in reduktorji, ki lahko traja desetletja (npr. v Severni Koreji do zdaj). Priložena skica (spodnja tretjina) ponazarja vse tri poti.

O tem modelu sem predaval na mnogih strokovnih srečanjih v Jugoslaviji in tujini in v burnih diskusijah smo razčistili marsikatero vprašanje. Zdaj bi ta model spremenil. Vir pritiska (oblast) je prikazan preveč statično – kot elastika, ki se npenja in pri določeni točki popusti. Toda vir ni samo reaktor, temveč tudi akter dogajanja. Na Kitajskem je uničil upor, v vzhodni Evropi pa ga je marsikje omogočil in celo sodeloval v njem. Brez Gorbačova, Jaruzelskega, Pozsgaya, Krenza, Kučana in Račana najbrž ne bi prišlo do današnjega stanja.

Na skici je prikazan modificirani model upor. Zgornja tretjina kaže dogajanja v viru pritiska. Zaradi povratnih informacij pride do cepljenja v tri smeri: reformiste, sredince (ravnotežnike) in ortodoksne boljševice. Reformisti delujejo na upor kot amplifikator, boljševice kot reduktor, ravnotežniki pa na oba načina. Na Poljskem je vodilna partija dejansko razpadla na tri dele: na Socialdemokratsko stranko Poljske, na Socialdemokratsko poljsko zvezo ter na Zvezo komunistov. Še večkrat pa se cepljenje pokaže v treh frakcijah iste stranke. V Sovjetski zvezi jih

PSIHOLOŠKI DEJAVNIKI UPORA

(skica 4)

npr. predstavljajo Jelcin, Gorbačov in Ligačov z generali, podobno je bilo stanje na Kitajskem pred pokolom, vendar so tam boljševiki zmagali in se jim je pridružil celo sredinec Deng. Pogosto ostane posamezno krilo skrito ali pa je vključeno v eno od strank. V Sloveniji so reformisti in sredinci združeni v Prenoviteljih (na kongresu v Novi Gorici pa sta se krili vendarle diferencirali), medtem ko je boljševik Popit kljub borbenemu nastopu na RTV ostal osamljen.

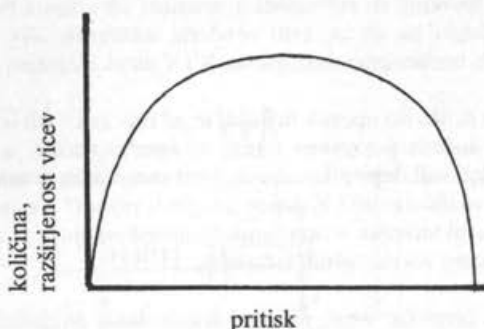
Vprašanje: Zakaj je prišlo do uporov in kako so se razvijali? Ali iz vaših spoznanj lahko razberemo določeno pojmovno mrežo in instrumentarij za predvidevanja nemirov? Kako so delovali dejavniki odpora v komunističnih deželah (v nekaterih najpomembnejših specifičnostih)? Kako so reagirali režimi? Verjetno lahko ugotovljamo posebne karakteristike v razvijanju (pomnoževanju) mejnih dejavnikov, ki so prispevali k zlomu socialističnih sistemov.

V. Pečjak: Kot sem ravnokar dejal, je zgled drugih držav amplificiral upanje, kar je povzročilo padanje domin. Albanska domina pada šele tedaj. Prej ni mogla zaradi prehude izolacije prebivalstva. Kaj pa je bila prva domina? Poljska, ki je devet let podirala komunizem in ga nazadnje tudi podrla. Takih uporov pa je bilo v novejši zgodovini več (npr. Madžarska, Češkoslovaška), a ni nobeden uspel, ker se je vmešala Sovjetska zveza. Zdaj pa se ni vmešala zaradi perestrojke. Gorbačov jo je uveljavil zato, da bi pospešil razvoj, ki je zaradi nove znanstveno tehnične revolucije povsem zastal. Intervencija pa bi ogrozila perestrojko. Pri vseh prejšnjih reformah so se komunisti na koncu premislili in obrnili voz razvoja nazaj. Tokrat se to ni zgodilo, ker je bila »prva dežela socializma« preveč na tleh. S tem je Gorbačov sprožil plaz, ki ga najbrž ni predvidel. Nista ga predvidela niti CIA niti papež Janez Pavel Drugi. Dogodki so presenetili ves svet.

Vprašanje: Nihče ni doslej temeljiteje predstavil katarzično vlogo humorja v socialističnih družbah, se pravi tem, kot so napetost, tabuji in humor, frustracija in humor itn. Kakšna je funkcija humorja v socialističnih deželah? Na katerih področjih se sploh lahko uveljavlja? Ali lahko obravnavamo humor kot indirektno obliko upora, ki pa je za socializem bolj ali manj sprejemljiv.

V. Pečjak: Humor sprošča napetost, ki se nabira v človeku zaradi frustracij. Zato se pojavlja povsod tam, kjer veljajo prepovedi. Največ prepovedi imamo na področju seksualnosti in agresivnosti. Prva nas tukaj ne zanima, k drugi pa sodijo tudi politični vici, ki izražajo sovraštvo in agresivnost do oblasti. Toda ta agresivnost je prikrita, spremenjena v besede in manj nevarna kot fizičen napad na, recimo, Kardelja ali Dolanca. V političnih vicih ljudje uživajo kot otroci v prepovedanih igrah.

Odnos med pritiskom in političnim humorjem ima obliko obrnjene U krivulje (glej skico 2). Pri majhnem pritisku je humorja malo, ker je napetost premajhna, da bi jo bilo treba sproščati. V Švici ali na Švedskem npr. skorajda ne poznajo političnih vicev. Z naraščanjem pritiska narašča tudi humor. Kadar pa je pritisk izredno visok (npr. v SZ pod Stalinom, v Romuniji pod Ceausescujem), političnih vicev spet ni, ker jih je preveč nevarno pripovedovati. Zanimivo je, da je v postsocialistični Sloveniji malo vicev, a še ti so razmeroma nedolžni (kot je npr. znani vic o Peterletovi operaciji rok). Politični pritisk je zmanjšan, čeprav socialno eksistenčna napetost zaradi pomanjkanja, brezposelnosti ipd. pojavov raste. A ta se za zdaj kar uspešno kompenzira z nacionalnimi izlivi.

Vprašanje: V posameznih deželah (Romunija, Srbija . . .) so režimi preusmerjali agresijo ljudi na marginalne skupine. Nacionalizme obravnavate kot izraze premeščanja ciljev.

V. Pečjak: Čeprav je komunizem pridigal internacionalizem, je tedaj, ko se je čutil ogroženega, obrnil nacionalna čustva državljanov v svojo korist. Ceausescu je naščuval Romune proti Madžarom, Živkov Bolgare proti Turkom in Milošević ter njegov klan Srbe proti Albancem, Slovencem in Hrvatom. V psihologiji govorimo o mehanizmu premeščanja. Kadar je pravi vir frustracije premočno zaščiten, se ljudska jeza obrne proti nezaščitenim skupinam, npr. manjšinam, verskim skupinam, homoseksualcem itn. Posebno primerne so skupine, s katerimi imajo pripadniki večinskega naroda stare, še neporavnane račune. Na takem premeščanju je rasel nacizem in raste mилоševićizem. Premeščanje je srbskim komunistom omogočilo, da so obdržali oblast. Brez Albancev bi Milošević in Bulatović ostala praznih rok. Najprej sta preusmerila bes prebivalstva proti »birokratom«, ko pa je zmanjkalo naboja, sta poiskala primernejšo žrtev.

Srbskemu nacionalizmu so se uklonili nekateri znani intelektualci, ki so v borbi proti komunizmu nosili zastavo, npr. sociolog in dizident Mihajlo Marković, kar je presenetilo marsikaterega slovenskega intelektualca. Vendar to, da je intelektualec v enem režimu zatiran, nikakor ni garancija, da bo v drugem demokrat. Lahko se zgodi obratno: ker je zatiran, postane nekritičen in nedemokratičen, ko njegova skupina zmagaja. Bojim se, da do tega lahko pride tudi na Slovenskem.

Vprašanje: Upori imajo svoje voditelje in svoje sodelavce. Od kod prihajajo? Kdo prevzema oblast? Kakšna je psihologija konvertitov? O čem govore zgodovinski zgledi?

V. Pečjak: Komunizem ni pustil nad površje nikomur, ki ni bil član partije. Zato je z njegovim padcem nastal strahoten kadroviski vakum. Voditelji upora in postsocializma se rekrutirajo iz treh slojev:

1. Iz bivših komunistov, ker so kot komunisti edini imeli možnost, da so se dvignili nad ostale, tako da se jih je »videlo«. Sem sodijo Illiescu, Dubček, Tuđman in mnogi demosoenci.

2. Iz kulturnikov, zlasti umetnikov, ki so delovali na področju, kjer so lahko uspeli brez rdeče knjižice, čeprav tudi to ni bilo vedno mogoče. Sem sodijo Havel, Landsbergis, Želev, mnogo jih je tudi pri nas.

3. Iz zdomcev, ki so se z odhodom v tujino rešili komunizma. Sem sodijo Pučnik, Zufilkarpašić in Tyminski.

Od teh skupin so za psihologijo najbolj zanimivi konvertiti. »Konvertiti so usmerjali zgodovino,« je zapisal ameriški zgodovinar Toybear. In zares: mednje sodijo nekdanji socialist Mussolini, Gruzinec Stalin, Korzijanec Napoleon, menih Pol Pot in mnogi drugi. Konvertite, ki so zapustili komunizem, delim v tri skupine: konvertite ne po svoji volji (npr. osebe, ki so preživele stalinske procese), evolucijske konvertite (osebe, ki so spremenile prepričanje, npr. Djilas in Dubček) ter konvertite kameleone (osebe, ki so se preusmerile iz koristoljublja). Nekaterim od njih se je uspelo preriniti zelo visoko v hierarhiji oblasti. Illiescu je postal celo predsednik. Pod Ceausescujem je bil sicer v nemilosti, toda še vedno med oblastniki in njegov privrženec.

Vprašanje: V okviru nekaterih balkanskih držav: vzhodni deli Jugoslavije, Bolgarija, Romunija . . . prihaja do zgostitve nekaterih travmatičnih, skorajda družbenopatoloških pojavov v obvladovanju upora proti komunizmu. Uveljavljate posrečen izraz balkanski trikotnik »komunizma«. Ali lahko razčlenite dejavnike, ki opredeljujejo trdovratno moč dosedanjih in novih totalitarnih režimov? Kolikšen pomen imajo razvojni dejavniki, kolektivistična kultura, ki je morda tu bolj zastopana kot specifična politična kultura? Ali to pomeni, da ima komunizem na teh osnovah možnosti, da preide v nove oblike avtoritarnih režimov?

V. Pečjak: »Balkanski trikotnik« tvorijo Romunija, Bolgarija in vzhodna Jugoslavija, v kratkem pa se mu bo pridružila tudi Albanija in bomo dobili »četverokotnik«. O njih gre glas, da ohranjajo komunizem v bolj ali manj prikritih oblikah. Vendar je komunizem, kot smo ga poznali, temeljil na enopartijskem monopolu. V deželah »trikotnika« pa obstajajo stranke, čeprav jih vladujoča stranka na razne načine ovira (to je značilno tudi za mnoge Južnoameriške in azijske dežele, npr. Južno Korejo). Zato nas »balkanski trikotnik« bolj spominja na diktature južnoameriškega tipa.

Med državami »trikotnika« so pomembne razlike. Romunija je edina dežela v vzhodni Evropi, kjer je komunistična partija uradno prepovedana, čeprav med oblastniki kar mrgoli bivših komunistov. Toda vladajoča stranka je šibka in Illiescu se opira bolj nase in na krog svojih sodelavcev kot nanjo. Srbska oblast je v primerjavi z romunsko in bolgarsko najbolj boljšešviška in je ohranila največ komunističnih prvin, križanih z nacionalizmom in populizmom. Bolgarija pa je diktatura brez diktatorja. Zanj so značilne pogoste zamenjave predsednika in vlade.

Čeprav teh držav ni mogoče imenovati »komunistične«, pa so brez dvoma avtoritarne. Tako oblast ohranja kombinacija raznih dejavnikov, kot so kolektivistična kultura, avtokratičnost družine, gospodarska nerazvitost, pomanjkanje demokratičnih tradicij, morda tudi pravoslavna vera. Ti dejavniki pomenijo »grede, ki je primerna za rast avtokratizma«. Posamezni dejavniki ne zadostujejo, toda kadar nastopajo skupaj, se seštevajo. Zato bo to stanje trajalo še dolgo. Verjetno bo Bolgarija prva, ki bo zapustila »trikotnik«.

Vprašanje: Ali lahko govorimo o sledeh avtoritarizma tudi v zahodnem delu Jugoslavije? Kako delujejo globinski kulturni odnosi v smeri avtoritarnosti oziroma antiavtoritarnosti? Ali sta Hrvatska in Slovenija v določeni meri lahko izjemi? Katere države kažejo podobne značilnosti?

V. Pečjak: V milejši obliki se avtoritarnost pojavlja tudi v drugih postsocialističnih državah, npr. na Hrvaškem, v Poljski in celo Čehoslovaški, kjer se čedalje bolj širi kult osebnosti voditelja (morda celo proti volji Tudjmana, Havla in Walense). Avtokratske poteze je začel kazati tudi Gorbačov, ki je sprožil ves proces demokratizacije. Kadar ljudje doživljajo stisko, potrebujejo voditelja, ki ga povzdigujejo in od katerega pričakujejo, da jih bo z nadnaravno močjo rešil vseh tegob. V znamenem filmu »Jaz Klavdij« so Rimljani potem, ko so se člani dinastije pobili med seboj, ponudili krono Klavdiju. Ta pa je najprej odvrnil: »Kako morete pričakovati, da bom sprejel krono, ko sem se vse življenje boril za republiko?« A so mu odgovorili: »Razumi Klavdij, ljudstvo hoče Cezarja.«

Zdi se, da so v sedanjem trenutku Slovenci (poleg Madžarov) v tem pogledu izjema. Niti Kučan niti Pučnik ali Peterle ne igra vloge »velikega vodje« (temu bi bil Pučnik še najbližji). Težko je reči, zakaj. Morda zato, ker Slovenci nismo imeli svojih kraljev, plemičev in državnikov in nimamo takih vzorov v preteklosti.

Vprašanje: Pogosto se sprašujemo, kaj poraja avtoritarne družbe. Zakaj se temeljiteje ne sprašujemo, kaj poraja demokratične družbe, ker se v zgodovini pojavljajo redkeje (t.i. mestne demokracije – Atene, Firence . . .), oblike posredne demokracije, ki nastajajo na dediščini porevolucijske Francije, sodobne socialne države in prihodnje postkapitalistične družbe.

V. Pečjak: Demokracijo definiram kot »napako (v jeziku informacijske teorije bi rekli »šum«) v razvoju oligarhije.« Ponavadi mislimo da je demokracija »normalno stanje zadev«, oligarhija (diktatura, tiranija, absolutistična monarhija ipd.) pa njegova patologija. A ni tako. V zgodovini so prevladovale oligarhije in demokracije so bile izjema. A še tiste demokracije, ki so obstajale, (npr. Atene), so bile nepopolne, ker niso veljale za vse ljudi. Znani uporniki (npr. Spartak, voditelji kmečkih uporov) se niso borili za demokratično družbo, temveč za svojo zmago, po kateri bi uveljavili drugačno diktaturo. Namesto da se vprašamo »zakaj se pojavijo diktature?«, bi se morali vprašati »zakaj se pojavijo demokracije?«

Klasične demokracije so najbrž res »šum« v razvoju, sodobne pa rezultat zavestnega stremljenja ljudstev. Čas je oligarhije povozil. Ljudje menijo, da imajo pravico do upravljanja s seboj. Zato je komunistično oživljanje oligarhij (četudi pod krinko »socialistične demokracije« ali »samoupravnega socializma«) velik anahronizem in arhaizem v razvoju. Zato ne bodo nikjer preživele. V nerazvitem svetu, kjer ta zavest ni tako močna, se bodo še nekaj časa držale (npr. na Kubi), a končno jim bo tudi tam odzvonilo.

Vprašanje: Kot socialnega psihologa vas zanimata lice in naličje socialističnih družb, politična kultura njenih prebivalcev in seveda tudi osebnostne značilnosti ljudi, ki so morda prišle do izraza. Ali smemo govoriti o določenih karakternih potezah ljudi, ki se bolj ali manj kažejo v vseh sistemih realnega socializma.

V. Pečjak: Ruski psihologi so na dolgo in široko pisali o nekakšni »socialistični osebnosti«, ki jo odlikujejo plemenitost, solidarnost, tovarištvo ipd. čednosti. Pri

nas smo pisali (npr. Kuzmanović) o samoupravni osebnosti, ki ima poleg opisanih lastnosti še čut za samoupravljanje. Te ugotovitve niso bile rezultat sistematičnih študij, temveč dedukcije s političnim blagoslovom.

Po padcu komunizma so se nekateri naši avtorji razpisali o ravno nasprotnemu tipu osebnosti (npr. Rugelj). Komunizem naj bi spodbujal egoizem in podobne nečednosti.

Resnici na ljubo velja povedati, da je nepristranskih študij o »socialistični osebnosti« malo. Težko je dobiti primerljive skupine. Ena od teh raziskav je npr. pokazala večjo avtoritarnost profesorjev iz vzhodnonemških univerz (to so bili begunci, ki so jih zaposlili na zahodnonemških univerzah) v primerjavi s profesorji na zahodnonemških univerzah, kar pa bi mogla biti posledica tradicionalne pruske vzgoje v nekdanji Vzhodni Nemčiji.

Neka študija, v kateri sem sam sodeloval, je pokazala, da sta pri Slovencih poudarjena psihotizem in prikrit občutek krivde v primerjavi s skupinami iz zahodnih dežel. Podobne študije, ki so primerjale druge socialistične dežele z nesocialističnimi, pa tega niso odkrile. Zato je bolj verjetno, da sodita ti dve lastnosti k slovenskemu narodnemu značaju. Pač pa so vse študije pokazale, da vzhodnoevropejci bolj lažejo, kar je zanimivo zato, ker jim pri testiranju ni bilo treba lagati, saj je bil postopek anonimen, vprašanja pa niso bila kritična. V socializmu so se ljudje naučili prikrivati svoj pravi jaz, kazati drugo lice, govoriti drugače kot mislijo. Če je socializem zares »tovarna novega človeka«, potem je hipokrizija njen glavni proizvod.

Vprašanje: Vsako vaše novo delo pričakuje že dokaj ustaljen krog bralcev. Morda je tudi v tem razlog, da izdajate knjigo v samozaložbi in v nadpovprečno veliki nakladi 2000 izvodov. Izkazujete pravo knjigotrško podjetnost. Kakšne so vaše samozaložniške izkušnje? Ali lahko napovemo nove teme, ki vas v tem trenutku pritegujejo kot raziskovalca in pisatelja?

V. Pečjak: Samozaložba je za človeka, ki se ne ukvarja z založništvom, nadvse trd oreh. Če gre knjiga v promet, je zaslužek za kakšnih 50% večji kot pri »pravih« založbah, zato pa je za kakih 300% več dela. A nikjer ni rečeno, da bo šla knjiga v promet. Rizik je zelo velik. Poznam samozaložnika, ki si je nakopal takšne dolgove, da je moral prodati vse, kar ima (avto, televizijo), a še je ostal dolžan.

Kot samozaložnik moraš opravljati vse sam: skrbeti za reklamo, poiskati tiskarja, opremiti knjigo, v stanovanju ti ležijo knjige vsepovsod, pod sleherno posteljo in na sleherni omari so, zaradi ovijanja knjig te začne boleti hrbtenica, potem ti pošta veliko knjig vrne . . . saj ni, da bi govoril! Danes pa je samozaložništvo še posebno težko zato, ker mnoge knjigarne sploh niso likvidne in ti odkupijo le malo knjig. Potem jim moraš prodajati sam. Napišeš letak »Kupite knjigo Vida Pečjaka Kako se je pođrl komunizem, pošljite naročilo na naslov PP 23, 61000 Ljubljana, in čez teden dni dobite knjigo«. Če potem pridejo naročila, veš, da boš lahko plačal tiskarja v roku, če naročil ni, pa lahko začneš prodajati imovino.

Moj prijatelj samozaložnik Peter Likar vedno pravi: »Najlaže je knjigo napisati, težje je dobiti dobrega in zanesljivega tiskarja, najtežje pa je knjigo prodati.« Pri prodaji čakajo samozaložnika najhujša razočaranja in polomi. Zaenkrat sem se jim izognil, vendar moram pisanje prilagajati trgu. Knjigo o padcu komunizma sem napisal v izjemno poljudnem jeziku, s tem pa tvegam obtožbe, »da poenostavljam stvari«, »da nisem znanstvenik« itn.

Morda se boste vprašali, zakaj pa potem sam zalagam? Gotovo mi ne bi bilo

težko najti založnika. Glavni razlog je počasnost »pravih« založb. Doba od oddaje rokopisa do dneva izida traja vsaj dve leti. To pa je za aktualne knjige veliko predolgo. Ko je padel Nixon, so natisnili knjigo »Watergate« v dveh mesecih. Ko pa je verska sekta Tempelj ljudstva napravila v Gvajani samomor, je izšla knjiga o tem v pičlih 14 dneh. To je brzina!

Ker me vsaka knjiga duševno zelo izčrpa, v tem trenutku ne morem povedati, česa se bom lotil. Rad bi se vrnil k znanstveni fantastiki, a zanjo je potrebno drugačno razpoloženje. Manj logike in več intuicije.

Z Vidom Pečjakom se je pogovarjal Ivan Hvala.

Ljubljana, januar 1991